

LIITE 2. Ennakkoteksti: Saavutettavuuden ulottuvuudet (Sivu 1/3)

Liikuntapaikkojen ja -palveluiden saavutettavuuden ulottuvuudet

Mitkä tekijät loppujen lopuksi vaikuttavat lähiöissä, ja yleisemminkin, fyysisen aktiivisuuden toteutumiseen? Olemassa olevasta tutkimuskirjallisuudesta ei löydy juurikaan laajempia pohdintoja ilmiön kokonaisuudesta ja etenkin saavutettavuuden sosiaalisten ja mentaalisten ulottuvuuksien määrittely on hajanaista. Palveluihin enemmän kiinnittyvässä kulttuuritarjonnassa saavutettavuus- ja tasa-arvonäkökulmat ovat yleensä selkeämmin esillä kuin liikuntapalveluissa.

Perinteisin, tyyppillisin ja laajimmin hyödynnetty tapa tarkastella liikkumismahdollisuuksia on palveluiden ja paikkojen maantieteellisen saavutettavuuden kautta. **Maantieteellinen saavutettavuus** onkin yleensä vahvasti mukana suunnittelussa. Eri lajien harrastamiseen käytettävien matka-aikojen ja paikkojen sijoittelun näkökulmasta asuinalueet poikkeavat paljonkin toisistaan, mutta Suomessa ei ole selvästi havaittavissa alueiden sosioekonomisesta rakenteesta johdettavaa eriarvoisuutta. Esimerkiksi monissa lähiöissä liikkumismahdollisuuksia on maankäytöllisistä syistä ja tietoisien rakentamispolitiikan ansiosta varsin hyvin. Koettuja puutteita rakennetuissa ympäristöissä on lähinnä harvempaan asutuilla alueilla, joilta puolestaan löytyy usein rakentamattomia luontoympäristöjä virkistyskäyttöön.

Teknisesti paikkatietopohjaiset järjestelmät tarjoavat jo nyt varsin hyvän pohjan maantieteellisen saavutettavuuden analyyseille, mutta liikuntapaikkoja koskeva sisällöntuotanto ei ole standardoitua: tiedontuotannon intressit ja resurssit vaihtelevat paikallisesti, minkä vuoksi datan laatu ja kattavuus ovat edelleen riittämättömiä kattaviin vertaileviin analyyseihin. Kansanterveyden näkökulmasta maantieteellisiin analyyseihin liittyen on myös huomioitava, että yleisimmät fyysisen aktiivisuuden muodot eivät liity liikuntapaikoiksi määriteltyihin ympäristöihin. Yleisimmät liikkumisen muodot, kuten kävely, kotikuntoilu tai pyöräily, eivät siis vaadi erityistä infrastruktuuria eivätkä myöskään ole palveluintensiivisiä.

Fyysisen aktiivisuuden edistämisen kannalta kohtalaisen selkeitä saavutettavuuden ulottuvuuksia ovat myös **fyysinen ja teknologinen saavutettavuus**. Fyysinen saavutettavuus voidaan nähdä yhtäläisenä **esteettömyyden** kanssa ja se käsittää myös fyysisen

turvallisuuden elisen, että ympäristö tai välineet eivät luo fyysisistä riskiä. Teknologinen saavutettavuus viittaa puolestaan siihen, että paikan käyttöön liittyvä välineistö on kaikille osaamisen puolesta käytettävissä, eikä esimerkiksi paikan varaamisen vaadita tarpeettoman haastavaa teknistä osaamista (vrt. *käytettävyys*).

Myös **ajallinen saavutettavuus**, eli paikan tai palvelun aukioloaika tai esim. vuoden kiertoan liittyvä saavutettavuus, on periaatteessa kohtalaisen helppo todentaa. Saavutettavuuden ulottuvuutena ajallisuuteen liittyy myös käyttäjän näkökulma, eli aikaikkunoiden suhteutuminen yksilön tosiasiallisiin ja koettuihin mahdollisuuksiin hyödyntää sitä. Ajallisuus on siis paitsi saatavilla oloa, myös toimijoiden arvostuksiin liittyvää tulkintaa käyttömahdollisuudesta (kts. sosiaalinen ulottuvuus) sekä konkreettisesti käytettävissä olevien resurssien jakautumista: yksilön kannalta tietystä aikaikkunassa saattaa olla mahdollista siirtyä harrastamaan, jos on oma auto käytettävissä, mutta ei silloin, jos hän on julkisen liikenteen tai lihasvoiman varassa.

Paikkoja ja palveluita koskevan ymmärrettävän tiedon tarjonta eli **tiedon saavutettavuus** on aktiivisuuden käytännön toteutumisen kannalta yleisesti koettu rajoitteeksi – jopa yleisemmin kuin paikkojen puute tai niiden huono kunto. Liikkumismahdollisuuksien eriarvoisuuteen tiedon saavutettavuus kiertyy selkeästi asuinalueiden sosiaalisen koostumuksen kautta: etenkin muuta kuin suomea tai ruotsia äidinkielenään puhuvat voivat kokea tiedon saannin haastavaksi. Kielten moninaisuuden rinnalla viestinnän monikanavaisuus ja selkeys ovat olennaisia eri ryhmien kannalta.

Taloudellinen saavutettavuus on merkittävä liikunnan harrastamisen yhdenvertaisuuteen liittyvä tekijä etenkin nuorten keskuudessa. Liikunnan harrastamisen hintaan, etenkin pienituloisten osalta, on pyritty vaikuttamaan kaupunkien toimesta esimerkiksi kehittämällä avustuskäytäntöjä, määrittämällä liikuntapaikkakohtaisia hintakategorioita eri käyttäjäryhmille sekä tarjoamalla liikuntapaikkojen käyttöä helpottavia tukipalveluja esimerkiksi erityistä tukea tarvitseville käyttäjäryhmille. Lisäksi valtio ohjaa hankkeita, joiden avulla voidaan tukea mm. kuntien maksuttoman harrastustoiminnan kehittämistä ja toteuttamista.

Taloudellisen saavutettavuuden lisäämiseen liittyy kuntatoimijoiden kannalta ainakin kahdenlaisia

LIITE 2. Ennakkoteksti: Saavutettavuuden ulottuvuudet (Sivu 2/3)

haasteita. Ensinnäkin tukitoimista ja avustuksista päättävät ovat joutuneet tekemään hankalia rajanvetoja. Heidän on täytynyt päättää tukitoimien ja avustusten kohdentamisen kriteereistä eli siitä, mille käyttäjäryhmille, kuten ikäryhmille ja liikuntamuodoille tukitoimet kohdennetaan ja mitkä ryhmät rajautuvat toimien ulkopuolelle. Toisaalta päätöksenteossa on jouduttu sovittamaan taloudellisen saavutettavuuden edistämisen tavoitteita muihin liikuntakulttuuriin ja -poliittisiin tavoitteisiin. Tämä on oletettavasti vaikuttanut siihen, missä määrin resursseja on lopulta kohdennettu nimenomaan niille käyttäjäryhmille, joille liikuntapalveluiden taloudellinen saavutettavuus muodostuu liikunnan harrastamisen esteeksi.

Hallinnollinen saavutettavuus kuvaa niitä eri taseisia sääntöjä ja asetuksia, jotka rajoittavat liikuntaympäristöjen ja -palveluiden käyttöä. Lait, asetukset ja muut hallinnolliset päätökset voivat asettaa monenlaisia esteitä liikkumiselle tietyssä paikassa: esimerkiksi jäähallit ja nurmikentät ovat usein lähinnä seuratoimijoiden käytössä. Myös esimerkiksi luontoympäristöjen käyttöä määrittävät erilaiset säännöt: tiukimmillaan luonnonpuistoissa yleisöltä on liikkuminen kielletty kokonaan ja kansallispuistoissa sekä muilla luonnonsuojelualueilla toimintaa rajoitetaan monin tavoin. Avoimissa kaupunkitiloissa harrastetaan monenlaisia fyysisiä aktiviteetteja paikoissa, jotka eivät ole niihin suunniteltuja tai ”tarkoitettuja”, jolloin ne myös saattavat tuottaa kokemuksellisesti häiriötä tai turvallisuusongelmia. Esimerkiksi rullalautailu, skuuttaus tai pyöräily voidaan kokea häiriönä muiden tilan käyttäjien näkökulmasta. Tällöin niiden harrastamista voidaan säännöin ja kielloin pyrkiä rajoittamaan.

Kulttuuris-aseenteellinen saavutettavuus viittaa tässä mallissa lähestymistapaan, jota usein kutsutaan *sosiaaliseksi* (esim. Koppen ym. 2014). On olemassa runsaasti tutkimusta siitä, miten eri etnisiin ryhmiin kuuluminen liittyy liikkumisen ympäristöjen hahmottamiseen ja käyttöön (Rishbeth 2001; Morris 2003; Lisberg et al. 2008; Gentin 2011; Byrne 2012). Laajemmin tämän ulottuvuuden voidaan katsoa liittyvän yhdenvertaisuuteen siinä, miten monimuotoisuus otetaan huomioon. Esimerkiksi uskonto, kehon koostumus, seksuaalinen suuntautuminen tai sukupuoli eivät saisi ympäristötekijöinä vaikuttaa fyysisen aktiivisuuden toteutumiseen. Tämä liittyy selkeimmin asiakaspalveluun, jossa syrjimättömyys on tasa-arvon perusedellytys. Ulottuvuus linkittyy myös esimerkiksi

spatiaaliseen ulottuvuuteen: maantieteellinen sijainti saattaa rajoittaa joidenkin ryhmien mahdollisuuksia. Lomittumista on myös hallinnolliseen ja taloudelliseen saavutettavuuteen silloin, kun esimerkiksi etnisen ryhmän toimintaa voidaan tukea resurssien allokointiin liittyvillä päätöksillä. Kulttuurisen saatavuuden puute voi viitata myös siihen, että tietyt ryhmät eivät koe tiettyjä fyysisen aktiivisuuden muotoja tai paikkoja lähtökohtaisesti mahdollisina itselleen. Kasvavasta tietoisuudesta huolimatta tämä ulottuvuus ei ole vielä täysin vakiintunut toimintamalleihin Suomessa.

Taidollinen saavutettavuus viittaa taitoihin ja kykyihin, joita yksilö tarvitsee liikkumiseen: jos henkilö ei osaa uida, hän ei todennäköisesti mene uimaan; jos ei osaa käyttää paikkaan liittyvää tekniikkaa, ei siellä voi harrastaa (leikkaa määritelmällisesti teknologista saavutettavuutta). Näillä ulottuvuuksilla saavutettavuutta voidaan edistää sekä henkilöön kohdistuvin toimenpitein (neuvonta, opetus, ohjaus) että suunnittelun ja rakentamisen keinoin (jolloin lähestytään fyysisen ja teknologisen saavutettavuuksien ulottuvuuksia).

Mentaalinen saavutettavuus liittyy psyykeen toimintaan, asioiden kokemiseen ja näihin liittyvään todennäköisyyteen sille, toteutuuko fyysinen aktiivisuus vai ei. Mentaalinen ulottuvuus voidaan nähdä myös muiden ulottuvuuksien kautta muodostuvana *motivaationa* ja kyvykkyyden tai kyvyttömyyden tunteina. Esimerkiksi turvallisuus on toki paikkaan liittyvä ominaisuus, mutta etenkin pelon puuttumisen mielessä se on ennen kaikkea yksilön tulkinnasta kumpuava ominaisuus – ja vielä hyvin keskeinen ominaisuus, joka usein on ratkaiseva tekijä lopullisen päätöksen synnyssä. Nämä minäkuvaan, temperamenttiin ym. liittyvät ominaisuudet eivät ymmärrettävästi ole helposti muokattavia ja tuettavia asioita, mutta eivät myöskään tyystin mahdottomia, jos monialaisen yhteistyön avulla saavutettavuuden rajoitteet voidaan tunnistaa ja kohde on myötämielinen muutokselle.

Sosiaalinen saavutettavuus on usein epämääräisesti määritelty kaatoluokka sille osuudelle saavutettavuutta, jota on hankala todentaa. Toisaalta monesti se määritellään maantieteelliseen saavutettavuuteen liittyvien yhteiskunnallisten jaotteluiden kautta, eli tarkastellaan esimerkiksi, onko tietyn alueen sosioekonomisella rakenteella yhteys liikuntaympäristöjen maantieteelliseen saavutettavuuteen. Maantieteelliseen, kuten kaikkiin

LIITE 2. Ennakkoteksti: Saavutettavuuden ulottuvuudet (Sivu 3/3)

muihinkin saavutettavuuden ulottuvuuksiin, liittyy toki sosiaalisia taustatekijöitä, mutta sosiaalinen voidaan, ja se pitäisi, nähdä omana ulottuvuutenaan. Näin voidaan päästä kiinni siihen isoon osuuteen fyysiseen aktiivisuuteen liittyvästä vaihtelusta, joka ei selity ympäristön ominaisuuksilla.

Sosiaalinen saavutettavuus on ihmisten ajatteluun ja sen muokkautumiseen *vuorovaikutuksessa* yksilöiden ja ryhmien välillä liittyvä ominaisuus. Siihen kytkeytyvät arvot, asenteet, kulttuuriset piirteet jne. ovat *paikkojen ja palvelujen ominaisuuksiin kytkeytymättömiä* fyysisen aktiivisuuden esteitä, jotka tulee tehdä näkyviksi. Kokemuksellisuus merkitsee, että sosiaalinen saavutettavuus ei ole ON/OFF-ominaisuus vaan *tilannesidonnainen kokemus*. Sosiaalisen laajempi ymmärrys luo myös tarpeen miettiä aikaisempaa laajemmin fyysisen aktiivisuuden edistämisen keinovalikoimaa. Kyse ei ole vain paikkojen suunnittelusta, vaan myös ihmisten välisten suhteiden hallinnasta, tasa-arvoisuuden edistämisestä ja sosiaalisen pääoman levittämisestä, eli käytännössä toiminnasta, jota jo nykyään toteutetaan esimerkiksi varhaiskasvatuksessa, kouluissa, järjestöissä ja erilaisissa projekteissa. Äärimmillään sosiaalisen saavutettavuuden lisääminen vaatii syrjäytyneiden tai syrjäytettyjen ihmisten ”hukattujen” sosiaalisten kykyjen ja toiminnallisuuden palauttamista, jolloin on selvää, että vuorovaikutuksella on suurempi merkitys kuin fyysisillä olosuhteilla, ja että prosessiin tulee osallistaa toimijoita laajalta alueelta ja eri aloilta.

Ulottuvuuksien roolit liikkumisen toteutumisen prosessissa

Jos liikkumisen toteutumista ajatellaan prosessina, eri ulottuvuuksilla on siinä erilaisia rooleja. Seuraavassa kuvassa on esitetty näkökulma, jossa saavutettavuus on jaettu mahdollistaviin tekijöihin, tulkinnan tasoon ja yksilöllisen päätöksenteon tasoon. Vasemmanpuoleisin kehys sisältää ulottuvuudet, joita voidaan pitää mahdollistavina tekijöinä. Suurin osa niistä on paikan tai palvelun ominaisuuksia – miten ne on rakennettu tai organisoitu, ja mitä muuta yhteiskunta tekee toiminnan edistämiseksi. Yksilön ominaisuuksista taidollinen ulottuvuus on luokiteltavissa mahdollistavaksi.

Tässä prosessissa sosiaalinen ulottuvuus toimii ”linssimäisenä” välittäjänä mahdollistavien tekijöiden ja yksilöllisen päätöksenteon välillä (mentaalinen ulottuvuus). Tämä tarkoittaa, että se, millaisena ihmiset näkevät itsensä ja millaisina he kokevat toimintamahdollisuutensa, perustuu heidän ajatteluun muokanneeseen vuorovaikutukseen nykyhetkessä ja historiallisesti. Näin määriteltynä sosiaalinen ulottuvuus on se tekijä, joka yleensä näkyy ”mustana laatikkona” tarkasteltaessa helpommin mitattavissa olevien ulottuvuuksien vaikutuksia. Vaikka yksilöt ovat ainoita mahdollisia toimijoita, päätöksenteko ei ole pohjimmiltaan yksilöllinen prosessi, vaan seuraus historiallisesta vuorovaikutuksen jatkumosta. Sosiaalinen ulottuvuus on hyvin monimutkainen tekijä, joka sisältää kaiken mitä yhteisöissä ja yhteiskunnassa ympärilläsi tapahtuu. Se muodostuu koko historiastasi – ja jopa historiasta ennen sinua.

Fyysisen aktiivisuuden saavutettavuus prosessina

